

EBU HANİFE 'HANEFİ' MİYDİ?

Hicri 80-150 yıllarında yaşayan Ebu Hanife hiçbir zaman mezhep kurma amacı gütmemiştir. Bu nedenle Ebu Hanife ve talebeleri için kelimenin gerçek anlamı itibariyle "mezhep kurucusu" nitelmesi yapılamaz.¹

Ama buna rağmen Hanefî mezhebi Ebu Hanife'ye nispet edilir. Çünkü onun öncülüğünde gelişen Irak (Kûfe) fıkıh ekolü o ve ilk nesil talebeleri vefat ettikten birkaç yüzyıl sonra Hanefî mezhebi olarak teessüs etmiş ve bu ekole/mezhebe mensup fakihlerle bu mezhebin görüşleriyle amel eden kimselere (Ebu Hanife'ye nispetle) Hanefî denilmiştir.²

Ne var ki Hanefî mezhebinin Ebu Hanife'ye nispet edilip edilemeyeceği konusu (ne kadar nispet edilebileceği) daima tartışılan bir konu olmuştur. Çünkü Hanefî fıkıh usulü, Ebu Hanife ve onun ilk dönem talebelerinden çok sonra ve tahric dayalı olarak sistematize edilmiştir.³ Dolayısıyla bu usulün onlara nispeti, özellikle de Ebu Hanife'ye nispeti tartışmalıdır. Zaten Hanefî kaynaklarında yer alan fetvaların çoğu da Ebu Hanife'ye değil İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed gibi talebelerine nispet

edilmektedir. Dolayısıyla bu fetvalarının çoğu zaten Ebu Hanifeye ait değildir. Hatta önemli bir bölümü Ebu Hanife'nin ilkelerine (ve hatta Hanefî usullerine bile) muhaliftir.⁴

Demek ki Hanefî sistematiği ya tam olarak Ebu Hanife'nin ilkelerine dayandırıl(a)mamış ya da ona dayandırılan bu ilkeler sonradan terkedilmiştir. Bu durumda '*günümüzdeki Hanefîlerle Ebu Hanife'nin aynı mezhebe mensup olmadığı*' veya '*Ebu Hanife'nin günümüzdeki Hanefîler gibi bir 'Hanefî' olmadığı*' söylenebilir. Zira aralarında ameli ve itkadî bakımdan önemli farklılıklar bulunur. Mesela Mâtürîdîliğin arka planı Ebû Hanife'nin ilkelerine dayanır.⁵ Yani Ebû Hanife'nin Mâtürîdî olduğu (öncüsü) söylenebilir. Ama günümüzdeki Hanefîler birçok konuda Eşarî'dir (Eşarîliğin etkisi altındadır). Çünkü Maturidilik ile Eşarîliği uzlaştırmak isteyen sonraki bazı Maturidî imamlar bu amaçla Maturidîliğin çok önemli bazı ilkelerini görmezden gelmiş ve bu durum Maturidîliğin gölgelenmesine neden olmuştur. Yani uzlaştırma çabaları Eşarîliğin lehinde Maturidîliğin aleyhinde sonuçlanmıştır.⁶ Dolayısıyla '*itikattaki mezhebim Maturidî, ameldeki mezhebim Hanefîdir*' diyen Müslümanların önemli bir bölümü aslında

Maturidî değil Eşarîdir. Aynı şekilde amelde de (Hanefî değil) Şâfiî-Mâlikî-Hanbelî karışımı melez bir mezhebe mensup oldukları söylenebilir.

Ebu Hanife ile sonraki Hanefiler arasında var olan en önemli farklardan biri de (belki de en önemlisi) hadislere yaklaşımdır. Ebu Hanife, Kur'an'a muhalif bulunduğu rivayetleri (hadisleri) reddetmiş ve bu hadisleri hiçbir zaman delil olarak kullanmamıştır.⁷ Bu yüzden de Ehl-i Hadisin⁸ şiddetli muhalefetine maruz kalmıştır.⁹ Ama Hanefî kaynaklarında yer alan fetvaların önemli bir bölümü Ebu Hanife'nin Kur'an'a muhalif bulunduğu için reddettiği hadislere (Ehl-i Hadis'in itibar ettiği delillere) dayanır. Yani Ebu Hanife'nin fetvaları Kur'an merkezli, Hanefî kaynaklarındaki fetvaların önemli bir bölümü ise hadis merkezlidir. Dolayısıyla günümüzdeki Hanefiler için 'Ehl-i Hadis takipçileri' denilebilir. Ama 'Ebu Hanife'nin takipçileri' denilemez.

Ebu Hanife'nin ilkeleri ile Hanefî kaynaklarındaki ilkeler/fetvalar arasında gelişen bu farklılıklar ne zaman ve nasıl meydana gelmiştir? Ebu Hanife'nin ilkelerinden ne zaman ve nasıl uzaklaşmıştır? Bu soruların cevabını Hanefiliğin tarihsel seyri içinde ve birkaç ara başlık altında bulmaya çalışalım:

Hanefî fıkıh usulünün sistematize edilmesi:

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Hanefî fıkıh usulü, Ebu Hanife ve onun ilk dönem talebelerinden çok sonra ve tahric dayalı olarak sistematize edilmiştir. Dolayısıyla Hanefî usullerinin direkt olarak Ebu Hanife'ye nispet edilemeyeceği açıktır. Nitekim *Dehlevî* bu konuda şöyle demiştir: '*Mevcut usulün geneli sonraki imamların (fer'i) görüşlerinden tahrir edilmiştir... Bunun Ebu Hanife ve öğrencilerine nispeti sahih değildir*'.¹⁰ Benzer şekilde *Leknevi* de şöyle demiştir: '*Haneflilik, fer'i meselelerde İmam Ebu Hanife'yi taklit edip şer'i amellerde onun yolunu izleyenlerden oluşan bir fırkadır. Akaid esaslarında ona uyup uymadıklarına bakılmaz. Şayet akaid alanında da Ebu Hanife'ye tabi olmuşlarsa bunlara 'Kamil Hanefiler' denir. Tabi olmadıkları takdirde kelami eğilimlerini belirten bir kayıt ilave edilerek sadece Hanefî unvanıyla anılırlar. Furu'da Hanefî olduğu halde*

akide bakımından Mutezili olan nice alimler vardır. Keşşaf'ın yazarı Carullah ez-Zemahşeri gibi... Furu'da Hanefî olduğu halde usulde (aslen) Mürcii veya Zeydi olan niceleri vardır. Sonuç olarak Hanefiliğin akide bakımından muhtelif dalları bulunmaktadır. Bazısı Şii, bazısı Mutezili, bazısı da Mürcii'dir'.¹¹ Demek ki aslen Hanefî (Kamil Hanefî) olmayan imamların Hanefî usullerine bağlı kalmaksızın verdikleri muhtelif fetvalar olmuş ve bu fetvalar bir şekilde kaynaklara girmiştir.

Bu durumun bir başka nedeni de Hanefî kaynakların tedvin edilmesi sürecinde yaşananlardır. Şöyle ki; Ebu Hanife kendisine yöneltilen meseleler hakkında içtihatlarında bulunmuş, bu meseleleri ders halkasındaki talebeleri ile birlikte tartışmış ve ortaya çıkan çözümleri bazı

talebeleri tarafından not alınmış ise de o bu içtihatlarını ve bu içtihatlarla ilgili metodunu yazmış değildir. Keza bizzat Ebu Hanife tarafından yazılan başka herhangi bir eser de yoktur. Ne var ki Ebu Hanife'nin meclisindeki bu tartışmalar İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed (Şeybani) gibi talebeleri tarafından not alınmıştır. Bu notlar belli bab başlıkları altında toplandığı için de sonraki dönemlerde tedvin edilen Hanefî kaynaklara dayanak olmuştur. Dolayısıyla İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in aldığı bu notlar günümüze intikal eden kaynakların tedvin edilmesinde tartışılmaz bir paya sahiptir. Ama buna rağmen günümüze intikal eden Hanefî kaynakların hiçbiri direkt olarak Ebu Hanife'ye ve talebelerine nispet edilemez. Çünkü elimizdeki kaynakların tümü tedvin edilen bu notların şerhi, hatta bu notların şerhinin şerhi şeklindedir. Bunlar birçok kez şerh edilmişlerdir. Üstelik bu şerhleri yazan müellifler eserlerine kendi müstakil görüşlerini de dahil etmişlerdir. Mesela İmam Serahsi (h.400-483) tarafından telif edilen *el-Mebsut*, Hanefî fıkıhının temellendirildiği ve bu mezhebin görüşlerinin sistemli bir tahlile tabi tutulduğu en hacimli eserdir. Ama bu eser İmam Muhammed'in notları üzerinde yazılan şerhin (yani el-Kafi adlı eserin) tekrar şerh edilmesi suretiyle yazılmış olan bir eserdir. Ama müellifin kendi görüşlerini de ihtiva eder.¹²

Hanefî kaynakların büyük çoğunluğu Hanefiliğin geniş bir coğrafyaya yayıldığı ve büyük bir nüfuz kazandığı Abbasiler döneminde yazılmıştır. Kaynakların yazımı bu dönemde önemli oranda artmış ve eserler çeşitlenmiştir.

Çünkü bu dönemde hem Hanefî müctehidlerin görüşlerini yansıtan eserler hem çeşitli bölgelerdeki doktrinel ve tatbiki hukuku yansıtan eserler ve hem de Hanefî fıkhına ait (delillerin zikredilmediği) özet eserler yazılmıştır. Bu özet eserlerin bir bölümünde sadece Ebu Hanife'nin görüşlerine yer verilirken bazılarında talebelerinin görüşlerine de yer verilmiştir. Sonraki dönemlerde ise bu özet eserlerin muhtelif şerhleri yazılmıştır. Neticede bugün elimizde bulunan binlerce ciltlik Hanefî literatürü, Ebu Hanife ve talebelerinin görüşlerini içeren bu özet eserler, bunların üzerine yazılan şerhler, bunlara ilave edilen sonraki alimlerin müstakil görüşleri, fetâvâ, nevâzil, vakıât, fıkıh usulü kitapları ve Hanefî ulehasının hal tercümelerini içeren muhtelif eserlerden oluşur.¹³ Dolayısıyla tüm bu eserler önemli oranda sonraki imamların (fakihlerin) katkılarını da içerir. Nitekim Hanefî imamların sadece yaşadıkları döneme göre *mütakaddimîn* ve *müteahhirîn* şeklinde tasnif edilmesi, ayrıca fıkıhtaki/mezhepteki durumlarına göre *'şeriatta müctehid'*, *'mezhepte müctehid'* ve *'meselede*

Hanefî mezhebinin yaygınlaşmasını sağlayan en önemli faktör resmi mezhep uygulaması nedeniyle tatbik edilen kadılık sistemi olmuştur

müctehid' gibi tasniflere tabi tutulması ve/veya *'ashabü't-tahric, ashabü't-tercih ve ashabü't-temyiz'* gibi derecelendirilmeleri bu fakihlerin hem fikhî dirayetlerini hem de mezhep fıkhının oluşumuna katkılarını ifade eder.¹⁴

Netice itibari ile 'Hanefî' denildiği zaman pratikte bu eserlerdeki fetvalara tabi olan kimseler anlaşılır. Sonraki müelliflerin bu eserlere yaptığı katkılar kuşkusuz kaynakların çeşitlenmesini sağlayan önemli etkenlerden biridir. Ama bu durum Ebu Hanife'nin ilkelerine (ve hatta Hanefî usullerine) aykırı fetvaların kaynaklara girmesi için de uygun bir zemin hazırlamıştır. Neticede böyle (yani Ebu Hanifenin ilkelerine aykırı) fetvaların kaynaklara girdiği

kesindir. Dolayısıyla bu kaynaklardaki görüşlerin hiçbirisi kesin olarak Ebu Hanifeye nispet edilemez. Çünkü bizzat Ebu Hanife tarafından yazılmış herhangi bir eser yoktur. Bazı kaynaklarda zikredilen "Ebu Hanife'nin kitapları" ifadesi bizzat Ebu Hanife tarafından yazılmış kitapları değil Ebu Hanife'nin ilim meclislerinde tutulan notları ve bu notlardan hareketle yazılan eserleri (şerhleri) ifade eder.

Kadılık sistemi (resmi mezhep uygulaması)

Hanefî mezhebinin yaygınlaşmasını sağlayan en önemli faktör resmi mezhep uygulaması nedeniyle tatbik edilen kadılık sistemi olmuştur. Ama mezhebin yaygınlaşmasını sağlayan bu sistem aynı zamanda çelişkili fetvaların da sebebi olmuştur. Abbasî Halifesi Harun Reşid, Ebu Hanife'nin talebelerinden Ebu Yusuf'u 'kadılıkudat (baş kadı)' olarak tayin etmiş ve Ebu Yusuf on altı yıl boyunca bu görevde kalmıştır. Daha da önemlisi bu dönemde Ebu Hanife'nin hemen hemen tüm öğrencileri, o günkü İslam coğrafyasının muhtelif bölgelerine kadı olarak tayin edilmiştir.¹⁵ Böylece Irak bölgesinde teessüs eden Hanefî mezhebi, tayin edilen bu kadılar sayesinde İslam coğrafyasının geneline taşınmıştır. Mezhebin Anadolu, Balkanlar ve Orta Asya'ya doğru yayılmasında Müslüman oldukları ilk andan itibaren mezhebi Hanefî Türkler de (Selçuklular ve Osmanlılar) önemli rol üstlenmiştir.¹⁶

Ancak bu durum (mezhebin yaygınlaşması) bazı önemli problemleri de beraberinde getirmiştir. Çünkü artan

ihtiyaç nedeniyle tüm kadıların müctehid hukukçu olma şartı (belli bir dönemden sonra) sağlanamamıştır. Oysa Ebu Yusuf'un kadılıkudatlığından sonra belli bir döneme kadar tayin edilen tüm kadılar fikhî icthad veya tahric derecesinde kavramış hukukçulardan seçilmişti. Dolayısıyla bu kadılar, hem Hanefî fikhinin tedvininde hem de mezhebin gelişmesinde gerek ravi gerekse müellif olarak önemli katkılarda bulundular. Çünkü yeni bölgelerde görev yapan ilk nesildeki bu müctehid kadılar hem bu bölgelerdeki hukuki gelenek ve istikrarın Irak fikhî (Hanefî) ekolü çerçevesinde tesis edilmesini hem de bölgesel şart ve uygulamalardan kaynaklanan farklı görüşlerin Hanefî fikhine dahil edilmesini sağladılar. Yani Hanefî fikhî (doktrini) farklı görüşlerden etkilenen bu kadılar sayesinde yeni bakış açıları kazandı. Ne var ki bu etkileşim, belli bir aşamadan sonra kaçınılmaz olarak ana ilkelerden sapmalara ve çelişkili fetvalara da yol açtı. Burada h.III. (m.IX.) yüzyılın ilk yarısından sonra ülke sınırlarının hızlıca genişlemesi ve artan ihtiyaç karşısında tüm kadıların müctehid hukukçu olma şartının sağlanamaması ve mecburen müctehid olmayan kadıların da tayin edilmesi çelişkili fetvaların verilmesinde önemli bir rol oynamış olmalıdır.¹⁷ Çünkü bu durum hem taklidin tasvip edilmesine hem de muhtelif hatalara (hatalı fetvalara) neden oldu. Zira yeni bölgelerde karşılaşılan yeni sorunlar bazı yeni fetvaları ve/veya bazı fetvaların değiştirilmesini zorunlu kıldı. Bu yeni fetvalar, farklı görüşlerin etkisi altında ve Hanefî usulleri esnetilerek verilmiş olabileceği gibi Hanefî usullerine aykırı ilkeler dikkate alınarak da (bunları ayırt edemeyen kadılar tarafından) verilmiş olabilir. Nitekim kaynaklar, Hanefî usulünün boşluklarının sonradan ve farklı eğilimlerdeki usul alimleri tarafından (mesela furu'da Hanefî, akidede Mutezilî veya furu'da Hanefî, usulde Murcî, Zeydî veya Şii alimlerce) ve kendi eğilimleri doğrultusunda doldurulduğunu bildirmektedir.¹⁸ Neticede elimizdeki kaynaklar bu şekildeki (boşlukları aslen Hanefî olmayan alimler tarafından doldurulmuş usullerle verilen) fetvalardan müteşekkildir. Hanefî kaynaklarda Ebu Hanife'nin ilkelerine aykırı fetvaların yer alması bu gerekçelere dayandırılabilir.

Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadis tartışmaları:

Ebu Hanife, Kur'an'a muhalif bulduğu hadisleri reddetmiştir (bunların Nebiye isnad edilemeyeceğini söylemiştir). Ama asıl önemli olan onun Kur'an'a muhalif bulduğu hadisi tespit ederken kullandığı ilkelerdir (biz onun bu çok önemli ilkelerinin görmezden gelindiğini

düşünüyoruz). Ebu Hanife, sadece Kur'an'a lafzen aykırı olan hadisleri değil Kur'an'da bulunmayan hükümleri içeren (Kur'an'ın bildirmedini bildiren) hadisleri de Kur'an'a muhalif kabul etmiştir.¹⁹ Böyle olunca da birçok imam tarafından Kur'an'a muhalif bulunmayan hadisler Ebu Hanife tarafından Kur'an'a muhalif bulunmuştur. Zaten **Ehl-i Hadis** de onu bu nedenle kınamış ve Ebu Hanife'nin öncülüğünü yaptığı **Ehli Re'y** taraftarlarını 'sünnet düşmanı ve bidat ehli' gibi ağır ifadelerle eleştirilmişlerdir.²⁰ Mesela Ehl-i Hadis'in öncülerinden olan *Evzai* (ö.157/774), Ebu Hanife için şöyle demiştir: '*Biz Ebu Hanife'yi re'y (kendi görüşü) ile hüküm verdiğinden dolayı ayıplamıyoruz. Zira biz de re'y ile hüküm vermekteyiz. Biz onu kendisine hadis ulaştığı halde başka bir görüşle hadise muhalefet ettiğinden dolayı kınıyoruz.*'²¹ Bir diğer önemli Ehl-i Hadis olan *Ahmed b. Hanbel*'in (ö.241/857), Ebu Hanife ve takipçileri için söylediği şu sözler ise çok daha ağırdır: '*Onlar (Ebu Hanife ve takipçileri) bidatçi ve sapıktırlar, sünnete ve esere (hadise) düşmandırlar, hadisleri iptal edip Resulullah'a karşı çıkarlar. Ebu Hanife ve onun gibi düşünenleri imam ve onların dinini din edinirler. Onlar, Resulullah'ın hadislerini, ashabının yolunu terk edip Ebu Hanife ve taraftarlarının yoluna tabi olmuşlardır.*'²²

Ebu Hanife'nin bu sözleri hak etmediği açıktır. Çünkü *Ahmed b. Hanbel*, bu sözleri ile Ebu Hanife ve takipçileri için '*Resullullah'a ve sünnetine karşı çıkan ve Resulullah'ın dininden değil başka bir dine (Ebu Hanife'nin dinine) mensup olan kimseler*' demektedir. Ne var ki Ebu Hanife'ye yapılan saldırılar sadece bu sözlerle kalmamış onun hadislere yaklaşımını eleştiren onlarca kitap ve reddiye de yazılmıştır. Mesela *İmam Buhari*, '*bazı insanlar, insanlardan biri*' tabirini kullanarak Ebu Hanife'ye itirazlarda bulunmuştur. Talebesi İmam Muhammed'i şiddetle eleştirdiği '*Cehmiyye*'den saymıştır. *İbni Ebi Şeybe*, *el-Musanef* adlı eserinde Ebu Hanife'yi eleştirmek üzere '*Kitabu'r-red ala Ebi Hanife*' ismiyle bir bab açmış ve 125 meselede Ebu Hanife'nin Nebi'den gelen hadislere muhalefet ettiğini söylemiştir. Bunu ispat etmek için de 485 rivayet nakletmiştir.²³ Bu 125 meselenin ve Ebu Hanife'nin kabul etmediği 485 hadisin neler olduğu '*Muhaddisler nazarında Ebu Hanife*' isimli kitapta tasnif edilmiştir.²⁴

O halde şu soruyu sormamız gerekiyor; Ebu Hanife'nin hadisler konusundaki yaklaşımı (ilkeleri) bu kadar net ve açık iken, nasıl oluyor da Ebu Hanife'nin reddettiği (Kur'an'a muhalif bulduğu) yüzlerce hadis Hanefî

kaynaklarındaki fetvalara dayanak olabilmıştır? Demek ki Ebu Hanife'ye yöneltilen bu ağır eleştiriler Ebu Hanife'yi değil ama sonraki Hanefî imamları etkilemiş ve fetvalar da bu doğrultuda verilmiştir. Muhtemelen, Ehl-i Hadis'in Ehl-i Re'ye yönelttiği bazı ağır ithamlar, özellikle de '*Resulullah ve sünnet düşmanı*' gibi ağır nitelendirmeler, Ebu Hanife'den sonra gelen Hanefî imamları etkilemiş ve onları Ehl-i Hadisin delilleri ile (ki bunların bir bölümü Ebu Hanife'nin reddettiği hadislerdir) fetva vermeye sevk etmiştir. Aksi halde Ebu Hanife'nin bu açık ilkelerine rağmen onun reddettiği hadislerin Hanefî kaynaklarındaki fetvalara dayanak olması başka şekilde izah edilemez. Bununla birlikte hicri ikinci ve üçüncü asırda yaşanan siyasî olaylar, bu olaylara bağlı gelişen tartışmalar, mezhep taassubu ve siyasî tarafgirlikler gibi hususlar da bu durumu (savrulmayı) körüklemiş olabilir.

Sonuç

Günümüzdeki Hanefiler ile Ebu Hanife arasında teorik ve pratik açıdan önemli farklılıklar bulunmaktadır. Dolayısıyla Ebu Hanife'nin günümüzdeki Hanefiler gibi bir 'Hanefî' olmadığı veya günümüzdeki Hanefilerin Ebu Hanife'nin peşinden gitmediği (Ebu Hanife'nin mezhebinden olmadığı) söylenebilir. Zira Hanefî kaynaklarında yer alan ve Hanefilerin itibar ettiği fetvaların önemli bir bölümü, Ebu Hanife'nin ilkelerinden daha çok onu eleştirenlerin (Ehl-i Hadis'in) ilkelerine dayanıyor. O halde günümüzdeki Hanefî'lerin Ebu Hanife'nin mezhebinden daha çok Şâfiî-Mâlikî-Hanbelî karışımı melez bir mezhebe mensup oldukları söylenebilir. Bizim için önemli olan bir fetvanın (ona veya buna değil) tabii ki Kur'an'a dayanıyor olmasıdır. Ama Ebu Hanife'nin ilkeleri bize göre Kur'anla mutabık olduğu için (özellikle de hadisler konusundaki yaklaşımı) onun bu ilkelerine muhalif fetvalar Kur'an'a da muhalif demektir. Bu bakımdan kendisini Ebu Hanife'nin takipçisi olarak görenler tabii oldukları fetvaların Ebu Hanife'ye ait olup olmadığını ve daha da önemlisi bunların Kur'an'la mutabık olup olmadığını gözden geçirmelidirler.

NOTLAR

- 1 Ali Bardakoğlu, Hanefî Mezhebi, c.16, s.2, TDV İslam Ansiklopedisi.
- 2 Bardakoğlu, age, s.1.
- 3 Metin Yiğit, İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebu Hanife'nin Usul Anlayışında Sünnet, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 2012(12);s.69-114

- 4 Ebu Hanife'nin temel ilkeleri ve bu ilkelere aykırı fetvalardan bazı örnekler için bkz: Zeki Bayraktar, Kur'an ve sünnet ama hangi sünnet, Süleymaniye vakfı y, 2013, s.290-305
- 5 Sönmez Kutlu, "Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin Mezhebî Arka Planı", *İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik*, Ankara 2003, s.119-146; Ahmet Ak, *Büyük Türk Alimi Mâturîdî ve Mâturîdîlik*, İstanbul 2008, s.119, 169
- 6 Erkan Yar, Eşarî ve Metodolojisi, Fırat Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, 10:2 (2005), s.19-47
- 7 Ebu Hanife, el-Alim ve'l-Muteallim, s.24-25 (Matbaati'l-Envar, Kahire, 1327)
- 8 Hadise göre amel etmeye gayret eden kimseler olup, hicri ikinci asırda teşekkül eden bir ekoldür (bkz.Ahmet Yücel, Hadis tarihi, s.47)
- 9 Ahmet Yücel, Hadis tarihi, s.47-65
- 10 Dehlevî, Şah Veliyyullah Ahmed İbn Abdirrahim, Huccetullahi'l-Baliğa, I/s.362 (nkl.Yiğit, age, s.72)
- 11 Leknevi, er-Ref' ve't-Tekmil, s.385-386 (nkl.Yiğit, age, s.75)
- 12 Ahmet Özel, TDV İslam Ansiklopedisi, Literatür, c.16, s.21
- 13 Özel, age, s.21
- 14 Bardakoğlu, age, s.9
- 15 Bardakoğlu, age, s.2-4
- 16 Bardakoğlu, age, s.8
- 17 Bardakoğlu, age, s.5
- 18 Leknevi, er-Ref' ve't-Tekmil, s.385-386 (nkl.Yiğit, age, s.75)
- 19 Ebu Hanife kendisine rivayet edilen '*Mü'min zina edince, başından gömleğinin çıkarıldığı gibi imanı da çıkarılır, sonra tevbe edince iman kendisine iade edilir.*' şeklindeki bir hadisi (özetle) '*Ben bunu kabul etmiyorum, çünkü bu hadis, Kur'an'ın bildirmedığı bir hükmü bildiriyor, Allah Kitabında zina edenlerden bahsetmiş ama onlar hakkında böyle bir hüküm bildirmemiştir, Nebi de Allah ne bildirdi ise onu bildirir, Allahın bildirdiğinden başka bir şey bildirmez, çünkü Allahın Nebisi Allaha muhalefet etmez, dolayısıyla rivayet edilen bu hadis Kur'an'a muhaliftir...*' diyerek kabul etmemiştir. Demek ki Ebu Hanife, Kur'an'da bulunmayan hükümleri içeren hadisleri (bunlar Kur'an'a lafzen aykırı gözükme de Kur'an'a ilave hüküm olacağından) Kur'an'a muhalif buluyor. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ebu Hanife, el-Alim ve'l-Muteallim, s.24-25; Bayraktar, Kur'an ve sünnet ama hangi sünnet, s.61-69
- 20 Yücel, Hadis tarihi, s.47-65
- 21 İbni Kuteybe, Hadis müdafaası, s.71 (Yücel, Hadis tarihi, s.52)
- 22 İbni Ebi Ya'la, Tabakatü'l-Hanabile, I/35-36 (Yücel, Hadis tarihi, s.53)
- 23 Yücel, Hadis tarihi, s.76,77
- 24 El-Harisi, Muhammed Kasım Abduh, Muhaddisler nazarında Ebu Hanife (trc.Ahmet Yücel, İbrahim Tüfekçi), Misvak y, İstanbul, 2004